

UDK: 27-277.2
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: prosinac 2018.

Dubravko TURALIJA
Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Josipa Stadlera 7, BiH - 71000 Sarajevo
dubravkoturalija@hotmail.it

POKUŠAJ NOVOGA PRISTUPA BIBLIJSKOME SRCU KAO JEDINOJ LJUDSKOJ BATERIJI

Sažetak

Rad nudi novi pristup razumijevanju biblijske riječi לֵב $l\bar{e}b$ (לֵבָב $l\bar{e}b\bar{a}b$) „srce“. Uz novi etimološki koncept ta bi se riječ izravno odnosila na osjetila sluha, vida i govora, što bi neizravno upućivalo na iznimno usku vezu srca i glave. Srce nužno ovisi o receptorima koje mu odašilju osjetila glave, pa prema tome njihova međuovisnost ne samo da je neupitna nego i ključna u cjelokupnoj ljudskoj dinamici jer poput baterije pretvara slušno vidne primljene informacije u svoje misaono logične, ali i osjećajno vjerske koncepte. Dvije su glavne podjele srca: dobro i loše. Dobro srce je samo ono koje je u suodnosu s Jahvom. Nema drugoga načina u cijeloj biblijskoj korespondenciji da srce bude pozitivno, aktivno i dobro ako nije privrženo, odano i podložno Božjim propisima koji se prvenstveno preko sluha slijevaju u ljudsko srce te blagotvorno i ljekovito djeluju ne njega. Problematika „iščašenog srca“ također se rješava izravnim Božjim interventom po kojemu srce koje je izišlo iz svojega ležišta ponovno zauzima svoj prvobitni položaj po kojemu je usmjereno isključivo na Boga. Samo takvo srce može donositi zdrave sudove, može rasuđivati razliku između dobra i zla i može upravljati cjelovitim čovjekom.

Ključne riječi: akumulator, baterija, glava, oči, srce, usne, usta, uši.

Uvod

Biblijski hebrejski jezik nema riječi za mozak jer je riječ srce, kao središnji ljudski organ, zauzela i to ključno životno mjesto povezujući gornji i središnji dio ljudskoga organizma u jednu nedjeljivu cjelinu. Dok srcu organi vida i sluha služe kao glavni receptori informacija koje u sebe pohranjuje i u sebi prerađuje, usta mu prvobito služe za

hranjenje, ali i za artikuliranje svega onoga pohranjenoga i obrađenoga čime raspolaže u sebi. Kako te vidno-slušne osjetilne informacije bivaju pohranjene u srcu, kako ih srce obrađuje i u što ih pretvara, pokušat će objasniti sljedeći članak.

I. SRCE U STAROME ZAVJETU

Prvotni problem u proučavanju hebrejske riječi לֵב *lēb* (לֵבָב *lēbāb*) „srce“ njezina je etimologija koja je još uvijek prijeporna i koja je podložna brojnim modulacijama.¹ Biblijska korespondencija obiluje rječju „srce“. Stoga, ta iznimna frekventnost riječi (preko 650 puta u SZ i preko 100 u NZ) naznačuje i njezinu kompleksnost, ali i polivalentnost koja, uz osnovno značenje, vezuje uza se i druge kognitivne, logičke vještine te intelektualne sposobnosti, ali i religijske doživljaje.

1. Etimologija riječi לֵב *lēb*

Hebrejska imenica לֵב *lēb* (לֵבָב *lēbāb*) „srce“ bila bi onomatopejskoga podrijetla, gdje bi prastari zvuk *bl-bl²* upućivao na proces unošenja tekućine u organizam ili hranjenje najvitalnijega, najdubljega, tj. središnjega ljudskoga organa (usp.: Izl 15,8).³ Zbog toga imenica לֵב *lēb* „srce“ u Bibliji i ide zajedno s jelom i pićem (usp.: Izr 23,7; vidi: Heb 13,9). Ta primitivna postavka, da sve ono što čovjek unosi u sebe prvotno hrani srce, najzornije je opisana u kontekstu crnoga vina koje ga jača i uveseljuje (usp.: Ps 104,15) te ulja koje ga hrani i deblja (usp.: Izr 27,9; Ps 119,70). Međutim, biblijska metaforična uzrečica „gutati Jahvine riječi“ (usp.: Jr 15,16; 20,9) zorno pokazuje da srce nije samo ljudski tjelesni nego i duhovni organ.⁴

¹ Usp.: A. GUILLAUMONT, „Les sens noms du coeur dans l'Antiquité“, *Le Cœur. Études carmélitaines*, 29 (1950.), 41-81.

² Usp.: gl. בלע u: L. KOEHLER – W. BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, I. (Leiden: Brill, 2001.), 134.

³ Za ostale etimološke mogućnosti vidi: H.-J. FABRY, „לֵב *lēb*; לֵבָב *lēbāb*“, G. J. BOTTERWECK - H. RINGGREN - H.-J. FABRY (ur.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, VII. (Grand Rapids: Eerdmans, 1995.), 399-407., ovdje 400.

⁴ Najvjerojatnije preuzeti egipatski koncept „dvaju srdaca“. Dvije riječi koje su Egipćani koristili za srce bile su *h3ty*, što bi upućivalo na tjelesni organ i znak *ib*, što bi označavalo čovjekovo duhovno sjedište. Usp.: J. WALKER, *Studies in Ancient Egyptian Anatomical Terminology* (Warminster: Aries & Phillips, Ltd., 1996.), 202.

U hrvatskome jeziku tri zvuka upućuju na metabolički proces živoga organizma. Iz praslavenskoga zvuka *guc* i *lok* razvio se glagol „gutati“ i „lokati“ (na hebr. לִבְלוֹעַ *liblô^ca*), a iz sveslavenskoga *srk* „srkati“.⁵ Ovaj zadnji je vjerojatno i poslužio oblikovanju imenice *srk-ce*, gdje bi zvuk *srk* označavo proces unošenja tekućine ili hranjenje središnjega ljudskoga organa (usp.: lat. *kr* za „corde“, ger. *hrk* za „herz“, „heart“...), a sufiks *ce* njegovu deminutivnu, odn. afektivnu vrijednost.⁶

U odnosu na bliskoistočne kulture, hebrejski koncept srca najbliži je onome egipatskome, koji je razvio teoriju o dvostrukoj ulozi srca⁷, a koju će helenisti 5. i 4. st. pr. Kr., pod vodstvom hipokratske i aristotelске škole, razraditi u psihosomatsku teoriju inteligencijske i voljne komore, koja je među istraživačima antike i danas vrlo dominantna.⁸ Za razliku od navedenih, klasični asirski mentalitet promatrao je srce kao isključivo sjedište ljudske inteligencije.⁹ I dok su ostale istočnjačke kulture vezivale srce uz monarhijski autoritet, hebrejski koncept srca bio je usmjeren na teokratični sustav koji je ponajviše doprinio ulozi i značenju srca u cijeloj biblijskoj korespondenciji.¹⁰

2. Biblijska korespondencija imenice לֵב *lēb*

U biblijskoj prezentaciji Petoknjžja pojam srca dominira knjigom Ponovljenoga zakona. Pojavljujući se pedesetak puta, u varirajućim kontekstima, imenica לֵב *lēb* usredotočena je na djelovanje i akciju. Slično tome i Knjiga Izlaska više od trideset puta koristi riječ srce. Međutim, knjiga se Postanka znatno manje koristi rječju

⁵ Usp.: Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III. (Zagreb: JAZU, 1973.), 321.

⁶ Petar Skok, međutim, drži da je korijen riječi „srce“ *srd* ili *sred* što bi upućivalo na središte organizma, ali prije ovoga naprednoga logičnoga zaključka morao je postojati neki primitivniji, tj. funkcijski, koji bi upućivao na prirodni proces hranjenja i održavanja života, a ne na psiho-filozofsku postavku središta ili biti organizma. Usp.: Petar SKOK, *Etimologijski rječnik*, 316-317.

⁷ Usp.: J. WALKER, *Studies in Ancient Egyptian Anatomical Terminology*, 202.

⁸ Usp.: R. PARK, „Kidneys in Ancient Egypt“, *Discussions in Egyptology* 29 (1994.), 125-129, ovdje 126; J. HAMILTON-PATERSON – C. ANDREWS, *Mummies. Death and Life in Ancient Egypt* (London: British Museum Press, 1978.), 75; H.-J. FABRY, „לֵב *lēb*; לֵבָב *lēbāb*“, 408-410.

⁹ Usp.: G. MAJNO, *The Healing Hand* (Cambridge: Harvard University Press, 1975.), 202.

¹⁰ Usp.: R. PARK, „Kidneys in Ancient Egypt“, 125-129.

i u svojemu leksikonu je navodi svega jedanaest puta, dok ju knjige Levitskoga zakonika i Brojeva navode sporadično, svega po dva do tri puta (usp.: Lev 19,17; 26,16; Br 15,39; 32,7.9).

U povijesnim biblijskim knjigama srce se pojavljuje oko četrdeset puta. Dominantna mjesta su knjige o Samuelu i Kraljevima. Osim što prikazuju srce kao organ koji misli i planira (usp.: 2 Sam 3,21; 7,3.21.27) te koje se zanima kako za pozitivne (usp.: 2 Sam 14,1; 19,4), tako i za negativne ljudske stavove (usp.: 2 Sam 6,16), interesantna im je posebnost ta što u njima dominira ona osjećajna karakteristika srca. Tako srce krije osjećaj radosti (Suci 15,9; 18,20) i dobre volje (usp.: Suci 19,6.9; vidi: Izl 25,2; 35,5; Rut 3,7; 1 Sam 25,36; 1 Kr 8,66). Međutim, udobrovoljenost srca povezana s vinom tu ne predstavlja pozitivnu percepciju, nego više negativnu, upućujući na opijenost, neuračunljivost, nepromišljenost i neodređenost životnih stavova (usp.: 2 Sam 13,28). Udobrovoljeno srce vinom jest srce koje je aktivno, ali koje je u procesu propadanja (usp.: 1 Kr 21,7; 2 Kr 6,11; 10,15; 14,10; vidi: Hoš 4,11) i koje ne hodi po zakonu Jahvinu (usp.: 2 Kr 10,31), a jedna od najvažnijih kvaliteta srca je upravo dobar odnos s Bogom (usp.: 1 Kr 15,3.14; 2 Kr 20,3).

Ipak, riječ „srce“ dominira biblijskim psalterijem. Gotovo sve i jedan psalam u sebi sadržava imenicu „srce“, a Ps 119 navodi je čak 15 puta, gdje je srce usmjereno na Jahvinu riječ (usp.: Ps 119,11), ali ne polovično, nego cjelovito (usp.: Ps 119,32). Knjiga Izreka opisuje srce više negativno, tj. tajnovito i nepoučljivo (usp.: Izr 5,12; 7,25, 11,20), ali koje se ipak da popraviti (usp.: Jer 4,14) i koje u krajnosti ispravlja samo Bog (usp.: Izr 20,9).

I dok ona mudroslovna literatura drži da je srce teško popravljivo (usp.: Job 31,9; 39,27; Izr 5,12; 7,25; 12,23; 26,23; 28,26; Koh 9,3), proročka zastupa isto (usp.: Iz 1,5; 9,9; 10,7; 13,7; 14,13; 21,4; Jr 8,8; 9,8.13; 17,9), ali istodobno vjeruje u njegovu preobrazbu (usp.: Iz 6,10; 35,4; Jl 2,12; Sef 3,14; Zah 10,7), koja je opet ostvariva isključivo izravnim Jahvinim posredstvom promjene staroga srca u novo (usp.: Ez 36,26).¹¹

¹¹ Usp.: D. M. G. STALKER, *Ezekiel: Introduction and Commentary*, Torch Bible Commentaries (London: SCM, 1968.), 253; S. TUELL, *Ezekiel*, New International Bible Commentary 15 (Peabody: Hendrickson, 2009.), 247.

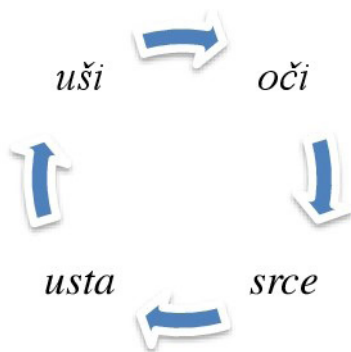
3. Osnovno hebrejsko značenje srca

Srce je u biblijskoj literaturi razumljeno kao vrlo pokretljiv i aktivan organ koji u sebi krije dvije strane: dobru i lošu. Iza ove prve krije se fizički zdravo srce. Samo zdravo srce može biti aktivno, brzo i okretno (usp.: 2 Sam 17,10). Za razliku od zdravoga, srce može biti i fiziološki bolesno. Srce koje kleca, zastajkuje ili propada, upućuje na ozbiljne fiziološke smetnje (usp.: 1 Sam 17,32; 25,31). U tom kontekstu sintagme „pogoditi srce“ (usp.: 1 Sam 2,33), kao i „udariti u srce“ (usp.: 1 Sam 24,5; 2 Sam 24,10) ili „probosti srce“, aludiraju ne samo na zdravstvene smetnje (usp.: 2 Sam 18,14; 2 Kr 9,24) nego i na poteškoće i opterećenja koja otežavaju čovjekovo duševno stanje. Kao dokaz tomu jesu termini „drhtavo srce“ koje, osim tahikardije ili aritmije, upućuje i na strah ili žalost (usp.: Pnz 28,65.67; 1 Sam 1,8; 4,13; 28,5; Job 37,1) ili „srce koje se topi ili napušta čovjeka“ (usp.: Ps 40,12), uz to što upućuje na fiziološko odumiranje, sugerira i osjećaj beznađa ili bespomoći (usp.: Pnz 20,8; Još 5,1; 14,8; Ps 22,14; Ez 21,7.15). Svi navedeni termini, dakle, ukazuju na nepravilno srce koje napušta svoj prvobitni položaj pa tako i funkciju (usp.: Job 37,1; Ps 38,10; 55,5). Osim toga, srce je kadro i izići iz čovjeka, gdje glagol יצא *jc*³ upućuje na ljudsku beživotnost pa i mrtvilo (usp.: Post 42,28). Srce može i zatajiti, ušutjeti se, pasti pa i slomiti se (usp.: Jr 23,9). Glagol פוג *pug* (usp.: Post 45,26; Lev 26,16) upućuje na aktivno i čujno srce koje slabi (usp.: Ez 16,30). Osim glagola פוג *pug*, u istom kontekstu se koristi glagol נפל *npl* u značenju „pasti“ (usp.: 1 Sam 17,32; Ps 62,8). Kontekst je to srca koje propada, koje napušta svoje mjesto, ali i sve ono što nosi u sebi. Srce koje je slomljeno ili udareno također upućuje na smrt (usp.: Ps 102,4). Glagol שבר *šbr*, u značenju „slomiti“, „prelomiti“, „dokrajčiti“ naznačuje da je sve ono što je bilo pohranjeno i posloženo u srcu, sada uništeno (usp.: Ps 69,2). Vrlo bliz termin ovomu je glagol מות *mvt*, u značenju „umrijeti“. Srce, dakle, može i umrijeti, a glagol koji se pritom koristi odgovara tjelesnome stanju smrti (usp.: 1 Sam 25,37). Iz svega navedenoga da se zaključiti da je srce vrlo osjetljiv ljudski *locus* koji je sklon kvarenju, iščašenju, propadanju pa i odumiranju. Međutim, pitamo se što je to što srce kvari i uništava?

Organi sluha, vida i govora igraju ključnu ulogu u odnosu na srce.¹² Sve ono što uši slušaju ili oči gledaju, akumulira se u srcu (usp.:

¹² Kada sveti pisac želi istaknuti važnost riječi ili Zakona, tada se umjesto „slušati“

Pnz 29,4; Br 15,39; Job 31,7; Ez 14,3). Međutim, ono što se sluhom i vidom pohranilo u srce, to se ustima selektira i iznosi u javnost (usp.: Pss 45,1; 49,3; Jr 40,4). Tako dolazimo do permanentnoga ciklusa: uši → oči → srce → usta → uši → oči...

Uši su početno izvorište informacija koje prikuplja srce. Pogotovo su vezane uz Božju riječ. Za nevidljivoga Boga oči nisu ključne, nego uši koje primaju njegovu riječ.¹³ Uši su, dakle, te koje se priginju Jahvi (usp.: Jr 7,24), a neposluh navodi srce na prekršaj (usp.: Jr 9,14). Ipak, uz pomoć očiju slušna informacija biva upotpunjena u srcu. Tako srce može prikupljati dobrotu (usp.: Ps 40,10¹⁴), ali i pokvarenosti (usp.: Ps 41,6). U srcu se, bilo dobre, bilo zle informacije, obrađuju i kao takve pohranjuju ostajući u njemu sve do onoga časa kada se pojave na ustima. Iz usta, preko govora i riječi formirana informacija ponovno dolazi do ušiju koje ju opet na svoj način primaju, očiju koje ju na svoj način vide i srca koje ju na svoj način akumulira i ponovno obrađenu iznjedrava iz sebe. Čovjek, za razliku od Boga, koji poznaje svako ljudsko srce (usp.: 44,21),¹⁵ samo posredstvom procesora uši → oči → srce → usta → uši → oči može spoznati tuđe srce koje može biti pravedno, tj. ispravno (usp.: Pnz 9,5; Pss 7,10; 11,2; 32,11; 36,10), radosno (usp.: Izl 4,14; Pnz 28,47; Ps 13,5), sretno (usp.: Pss 16,9; 19,8; 33,21), istinito (usp.: Ps 15,2), čisto (usp.: Ps 24,4), hrabro (usp.: 2 Sam 17,10), ali i srce ljuto (usp.: 2 Kr 6,11), oholo (usp.: 2 Kr 14,10; 26,16; 32,25; Ps 101,5; Ez 28,2.17; 31,10; 33,31), zavodljivo (usp.: Job

koristi izrazom „upisati u srce“ (Izr 3,3; Jr 31,33). Ben Sirah u 17,6 reda osjetila na sljedeći način: „Oblikovao si im jezik, oči, uši, i srce da razmišljaju.“

13 U tom kontekstu sveti pisac, u odnosu Boga i čovjeka, redovito stavlja uši na prvo mjesto (usp.: Iz 6,10).

14 U Ps 40,10 Jahve je taj koji umeće pravednost u ljudsko srce ili svoj zakon (usp.: Ps 37,31; 40,8).

15 Antropomorfizam i Božjih očiju ističe njegovu sveprisutnost (usp.: 2 Ljet 7,16).

31,9), mrsko (usp.: Lev 19,17), pokvareno i bezbožno (usp.: Job 36,13). Između ta dva ekstremna pola, srce može biti i neodređeno pa ga se naziva dvoličnim (usp.: Ps 12,2) ili strašljivim srcem (usp.: Ps 27,3).

Srce izravno ovisi o svojim receptorima jer sve informacije koje prima, dolaze do njega isključivo preko sluha i vida. Ako se oči gase, i srce nestaje (usp.: Jer 4,9; Tuž 5,17)¹⁶ i ako je glava bolna, i srce iznemaže (usp.: Iz 1,5).¹⁷ Ljudsko srce je, dakle, prema biblijskome čovjeku, neposredno usmjereno na glavu, gdje se preko usta fizički hrani (usp.: Izr 27,9; Ps 119,70); gdje preko ušiju i očiju prikuplja informacije (usp.: 1 Kr 9,3; Job 15,12; Izr 23,26.33), a preko usana iznosi na vidjelo ono što je pohranilo i obradilo u sebi (usp.: Job 15,12). Tako, i srce ima svoj izlaz, kao što ga imaju i bubrezi (usp.: Job 33,3). Srce, međutim, može i zavoditi (usp.: Post 34,3). Kadro je i izmišljati, tj. govoriti neistinu ili laži (usp.: Neh 6,8) pa i štovati ono što ne obožava (usp.: Iz 29,13). I premda su mu među najpozitivnijim odlikama radost i dobrota (usp.: Izl 4,14; Pnz 28,47), a najveća vrlina pravednost (usp.: Pnz 9,5), ipak to dobro srce može se prometnuti u loše (usp.: Jer 3,15), ali i loše srce može postati dobro (usp.: Pnz 11,18; 28,28; 1 Sam 10,9; 17,28; vidi: Ezr 6,22).

Bog je glavni uzročnik dobroga i aktivnoga srca (usp.: Izr 20,9; 22,11). Međutim, i lošem srcu može biti uzrok sam Bog ako ga odbacuje (usp.: Job 17,4; vidi: Otk 17,17) ili lišava mudrosti i razuma (usp.: Job 17,4). Ipak, lošem srcu glavni uzrok je sam čovjek ako ga profanizira i udaljuje od Boga (usp.: Job 36,13). Međutim, i u takvu stanju srce se može pokajati i vratiti Bogu (usp.: Job 27,6; Ps 4,5). Srce se kaje slušanjem Božje riječi kojom pronalazi Boga (usp.: Ps 69,32), a Bog preko svoje riječi čisti ljudsko srce (usp.: Izr 20,9). Stoga spoznavanje i prihvaćanje Jahve proistječe upravo iz srca gdje je i pohranjena njegova riječ (usp.: 1 Sam 13,14; 1 Kr 3,6). Ta teološka spoznaja usko je vezana i uz onu profanu, tj. svakidašnju, kojom srce razabire primljene informacije i usmjeruje ih baš kao što oči usmjeruju

¹⁶ Sveti pisci kvalitetu očiju često pripisuju kvaliteti srca. Tako oči ohole nužno čine srce nadutim (usp.: Pss 101,5; 131,1; Izr 16,5; 21,4). Međutim, izgleda da uloga očiju, ušiju i srca u odnosu na Jahvu igra važnu ulogu i u Post 29. Imena Jakovljevih sinova: Ruben (*vidjeti*), Šimun (*čuti*), Levi (*srce*) i Juda (*Jahve* je slavjen) morala bi imati veze s hebrejskim konceptom životnoga ljudskoga ciklusa: uši → oči → srce → usta (usp.: Post 29, 32-35).

¹⁷ S tim u svezi izrečeno je i Izajino proroštvo „da slušaju i ne čuju, gledaju i ne vide... da im se srce ulijeni“ (Iz 6,9-10), koje također započinje od slušanja kao osnovnoga principa po kojem se oblikuje ljudska namisao u srcu.

pregled ili uši slušanje (usp.: Pnz 29,4; Br 15,39; Job 31,7). I kao što oči mogu gledati i ono što se ne smije i uši slušati ono što ne valja, i srce se može usmjeriti tamo gdje ne bi smjelo (usp.: Pnz 29,18; 30,17; 1 Kr 11,3; Izr 4,21; Jr 22,12). Stoga se može govoriti o zastranjenju srca ili odvratanju srca od Jahve te o preusmjeravanju srca prema idolima (usp.: Pnz 11,16; 1 Kr 11,9; Jr 17,5). I premda se u obraćenju srca traži ljudska inicijativa (usp.: Pnz 10,16; Jr 4,4), ipak na obnovu srca utječe sam Bog jer jedino on „poznaje srca ljudi“ (2 Ljet 6,30).¹⁸ Obveza je, dakle, ljudskoga srca konstantno i cijelovito brinuti se o Jahvi (usp.: 2 Ljet 22,9). A ono što Jahve želi, jest da srce u cijelosti bude jedno (usp.: 2 Ljet 30,12).

3.1. Lēb šomē^ca ili Salomonovo srceslušje

Najkarakterističniji biblijski slučaj usredotočenosti srca na isključivo organ sluha je ostvarenje Salomonova srca ili *lēb šomē^ca* (usp.: 1 Kr 3,9). Starija hebrejska sintagma *לֵב שׁוֹמֵעַ* *lēb šomē^ca* u značenju „srce koje sluša“ ili *srceslušje* odnosila bi se na kasniji proročki termin *novoga srca* (usp.: Ez 11,19; 18,31; 36,26). Međutim, u oba slučaja posrijedi je zakonski termin *obrezanja srca* (usp.: Pnz 10,16; 30,6; Jr 4,4)¹⁹ koji je, poput klasičnoga obrezanja, označavao obred inicijacije, tj. početak pripadnosti nečemu ili nekome, komu se do tada nije pripadalo ili opredjeljenje za nekoga ili nešto do čega se do tada nije držalo.²⁰ Tako, Salomon, tražeći poslušno srce, traži novi odnos s Bogom (usp.: 1 Kr 8,61) koji započinje slušanjem. Prema tome, kao što obrezanjem započinje pripadnost Zakonu, tako *srceslušjem* započinje čovjekov novi odnos s Bogom. Taj je odnos ujedno jamčio i ispravnost ljudskih čina (usp.: Izl 35,35; 1 Sam 2,35; 1 Kr 9,4), ali i

¹⁸ Mudrac ili prorok može gledati, kao što to Bog gleda (usp.: 1 Sam 16,7), čovjeku u srce (usp.: 1 Sam 9,19).

¹⁹ Obrezanje srca Jeremijin je termin koji se protivi svakome ljudskome bezakonju, zlodjelu i opačini (usp.: Jr 4,4; 9,25). Prorok Joel umjesto obrezanja govori o razdiranju srca kao slici odbacivanja staroga i prihvatanja novoga odnosa s Bogom (usp.: Jl 2,13).

²⁰ Robert Carroll u obrezanju srca vidi referenciju na Iz 1,16 u smislu čišćenja i promjene, dok William L. Holladay tu vidi obnovu naravi i volje. Za razliku od njih John Bracke u obrezanome srcu vidi volju naroda koja po sebi traži promjenu. Usp.: R. CARROLL, *Jeremiah: A Commentary* OTL (Philadelphia: Westminster Press, 1986.), 163; W. L. HOLLADAY, *Jeremiah 1. Hermeneia* (Philadelphia: Fortress Press, 1986.), 157; William L. J. BRACKE, *Jeremiah 1-29* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2000.), 47.

pripadnost Jahvi (usp.: Pnz 10,16; 30,6). Ako nije obrezano, srce ostaje otvoreno drugim božanstvima (usp.: Pnz 11,16; Jr 9,26).²¹ Otvoreno srce ima negativnu konotaciju u biblijskoj korespondenciji. Srce koje se otvorilo, lako se izlaže idolatriji (usp.: Pnz 11,16).²² Otvorenosti srca, koje lako postaje lažljivo i zavodljivo (usp.: Post 34,3; Job 31,9; 39,27), suprotstavlja se obrezanost srca koja ga zatvara i zaštićuje od utjecaja koji dolaze izvana i koji nisu u korelaciji s Božjim propisima (usp.: Pnz 10,16; 30,6).

Prema kontekstu 1 Kr 3,9 *srceslušje* bi se odnosilo na tri ljudska čina: suditi, upravljati i razlikovati. Sva tri glagola imaju kraljevsku, ali i duboko ljudsku kvalitetu. Suditi je kraljeva obveza, ali i sveljudska. Kralj je dužan upravljati narodom, ali i svaki čovjek upravlja samim sobom. Ništa manje ni glagol razlikovati ne isključuje monarhističku, ali i temeljno ljudsku odgovornost. Interesantno je da uz glagole suditi i upravljati stoji zajednički objekt narod, dok uz termin razlikovati stoje dva objekta: dobro i zlo.²³ *Srceslušje* bi se prema tome odnosilo na integralnu ulogu i obvezu ljudskih sudova: tražiti Jahvu svim srcem (Pnz 4,29; Jr 29,13), služiti Jahvi svim srcem (usp.: Pnz 10,12; 11,13) i ljubiti Jahvu svim srcem (usp.: Pnz 13,3). Ova klasična hebrejska zakonska, zaokružena i cjelovita odlika odnosa prema Jahvi kompatibilna je Salomonovoj molitvi *srceslušja* jer se u sudu traži što je Jahvina volja; u služenju Jahvi služi se i narodu i u ljubavi prema Jahvi jasno se razlikuje dobro od zla.²⁴

Salomovo srce ili *lēḥ šomē^ca* blisko je teoriji Božjeg srca koje je nad čovjekovim poput koordinatora ili regulatora koji ujednačava rad srca, usklađuje ga sa svojim (usp.: Job 7,17; 34,14) i u njega unosi svoju riječ (usp.: Job 22,22). Srce samo, ako konstantno traži Jahvu, može biti sigurno u svoju ispravnost. Zbog toga pravednik kroz cijeli Stari zavjet zaziva Jahvu da mu istraži ili provjeri, tj. servisira (usp.: Ps 17,3), učvrsti (usp.: Ps 27,14) i ispuni srce (usp.: Ps 37,4).

21 Prorok Jeremija govori i o neobrezanim ušima koje ne prihvaćaju božansku pouku (usp.: Jr 6,10).

22 U opisu Samsonove izdaje (usp.: Suci 16,17-18) otvoreno srce, koje je iznijelo svoje i najdublje tajne, igra ključnu ulogu.

23 Taj dvoobjektni glagol bila je Salomonova najteža zadaća (usp.: 1 Kr 11,2,4). U poruci o Emanuelu u Iz 7,10-17, sveti pisac upravo ističe tu spoznaju razlikovanja dobra od zla, što bi spadalo u prapovijesni ljudski problem (usp.: Post 2,16-17), ali i konačno rješenje svih ljudskih tragedija (usp.: Iz 9,1-6).

24 U tom kontekstu, uz Davidov savez, može se govoriti o sklapanju Jahvina saveza sa Salomonom.

4. Srce u odnosu na mudrost i razum

I mudrost i razum proistječu iz srca i primarno su djelo glave, tj. osjetila sluha i vida. Mudrost, uz riječ, posjeduje i vještine, a znanje, uz sposobnost, pouku. Prema tome, koncept לֵב הָקָם וְנָבוֹן *lēb ḥākām v^enābôn* „srce mudro i razumno“ (usp.: 1 Kr 3,12; 5,9; Job 37,24) odnosio bi se na dvije dimenzije srca: vanjsku i unutrašnju. Dok je srce u sebi mudro i razumno, izvana je vješto i sposobno, tj. spremno i spretno riječi pretvarati u djela (usp.: Izr 28,26; Sir 27,28). Ponovno, Bog je glavni uzročnik mudru i razumnu srcu (usp.: Job 17,4).

4.1. Srce i הַקָּמָה *ḥōkmâ*, mudrost, tj. vještina

Glavna zadaća srca je slušanje (usp.: Izr 2,2). Slušanjem se stječe mudrost (usp.: Ps 90,12). Zadatak slušanja dolazi izravno preko izrečene Božje namisli (usp.: Izr 4,4). Jahve isključivo preko receptora sluha unosi svoju riječ u ljudsko srce i tako ga čini mudrim (usp.: Izr 2,10; 3,1). Biblijski pisci povezuju mudro srce sa Zakonom koji sam Bog pohranjuje u čovjeka (usp.: Izr 4,23; Ps 40,9). Zakon nije samo riječ nego i umijeće življenja ili vještina suradnje s Bogom (usp.: Pnz 4,6; Pss 37; 91; 112; 127; Bar 3,9 – 4,4; vidi: Tob 4,3-19; 14,8-11). Mudrost je, dakle, i vidljiva vještina življenja bez koje srce gubi značenje (usp.: Izr 28,26). Prema tome הַקָּמָה לֵב *lēb ḥākām* ili „mudro srce“, odnosilo bi se na čovjekov javni i vidljivi stav (usp.: 1 Kr 3,12; 5,9; Job 37,24) koji se principijelno očituje preko govora: ono što je kroz uho ušlo u srce, što se u njemu pohranilo i obradilo, to izlazi na vidjelo preko usta, tj. govora, koji razotkriva mudrost srca (usp.: Izr 10,8). Međutim, i govor može prekriti pravu nakanu srca (usp.: Izr 26,23). Ipak, mudro srce se, osim govorom, odlikuje i svojim vještinama (usp.: Izr 6,8) i ne da se kompromitirati (usp.: Izr 23,15) jer se ravna prema Božjoj namisli (usp.: Jr 3,15). Konačno, mudro srce je prepoznatljivo (usp.: Izr 23,15).

4.2. Srce i בִּינָה *bînâ*, razum, tj. sposobnost

I razumnost srca ovisi o primarnim osjetilima sluha i vida. Srce koje ne prima informacije iz ta dva izvorišta ne može cjelovito ni razumjeti stvarnost oko sebe (usp.: Iz 6,10). Nerazumno srce prikazano je u biblijskoj metafori mucavca (usp.: Iz 32,4). Mucavac

posjeduje karakteristike ljudskoga govora, ali i defekt koji ga odvaja od konvencionalne ljudske sposobnosti. Stoga čovjek koji ne posjeduje תְּבוּנָה *t'bhûnâ* „sposobnosti“, ne može ni biti mudar (usp.: Izr 18,2), a samo je mudro srce razumno (בֵּין *ptc. nif. od בין*), a to opet pokazuje preko govora (usp.: Izr 16,21) jer usne mudrih siju דַּעַת *da'at*, „znanje“, koje je plod razuma (usp.: Izr 15,7). Pouka bi bila glavna karakteristika לֵב נָבוֹן *lēb nābôn*, „razumna srca“ (usp.: Job 10,13; 38,36²⁵) jer otklanja od njega ludost (usp.: Izr 22,15; 23,12). Dakle, samo razumno, tj. sposobno, srce može stjecati znanje (usp.: Izr 18,15).

5. Srce u odnosu na dušu i duh

Odnos srca i duše jednak je odnosu unutrašnjega i vanjskoga čovjeka, kao što je odnos srca i duha jednak ritmu otkucaja srca i ljudskoga daha. Kao što srce ne može bez duše koja ga upotpunjuje, tako ne može i bez daha koji očituje njegovu dinamiku i aktivnost. Srce je, dakle, usmjereno na čovjekovu unutrašnju dinamiku; duša na cjelovita čovjeka; duh na životnost i tijelo na vezivo koje sve to objedinjuje (usp.: 1 Sol 5,23).

5.1. Srce i נֶפֶשׁ *nepeš*, duša

Duša, נֶפֶשׁ *nepeš*, mogla bi se nazvati svećeničkim konceptom živoga i aktivnoga čovjeka (usp.: Pnz 6,5; 30,2.6; Još 22,5; 2 Sam 1,9; 1 Kr 2,4; 8,48; 2 Kr 23,3.25; 2 Ljet 15,12). Doista, Ps 73,21 uspoređuje unutrašnje meso ili žive organe sa srcem, gdje se imenica שָׁרֵץ *š'er* odnosi na najprokrvljenije dijelove tijela, tj. organe među koje ne spada srce.²⁶ I dok je srce usmjereno na osjetila sluha i vida, ostali organi, kao npr. בָּשָׂר *bāsār* zajedno s tijelom שָׁרֵץ *š'er*, uspoređeni su s dušom (usp.: Ps 84,3). S tim u svezi, duša bi predstavljala izvanjskoga, živoga i aktivnoga tjelesnoga čovjeka koji je biblijski usmjeren na traženje Jahve, dok bi srce bilo usredotočeno na unutrašnjega, dinamičnoga duhovnoga čovjeka koje prihvaća i obrađuje to odlučno usmjerenje na Boga. Stoga bi se moglo reći da je duša ta koja usmjeruje živoga čovjeka Jahvi (usp.: Ps 86,11) ili ga preusmjeruje od Jahve (usp.: Ps

25 Premda je umjesto riječi „srce“ upotrijebljena apstraktna imenica שֶׁקֶוֹ *šekvî*, sintagma upućuje na kontekst pameti ili razuma srca.

26 Usp.: F. BROWN – S. DRIVER – C. BRIGGS, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon* (Peabody: Hendrickson, 2012.), 984.

95,10; 101,4; 105,25), ali je srce to koje ga priznaje ili ne priznaje, prihvaća ili ne prihvaća, ispovijeda ili ne ispovijeda (usp.: Izr 24,12). Savršeno srce je ono koje hodi prema Jahvi (usp.: Ps 101,2), a to opet znači da je duša, tj. cio čovjek taj koji ga je usmjerio k njemu. Knjiga Izreka komparira srce s nogama (usp.: Izr 6,18; 16,9), što bi se, u prenesenom značenju, moglo odnositi i na *נֶפֶשׁ* *nepeš*, tj. dušu, koja pokriva sva ona osjetila i motoriku koji se ne odnose na srce (usp.: Izr 27,9). Srce koje se uzdiže Bogu zajedno s rukama također upućuje na sinkroniju unutrašnjeg i vanjskoga čovjeka (usp.: Tuž 3,41; Iz 13,7), kao što to zorno pokazuje sekvenca pljeskati rukama, udarati nogama i radovati se u srcu (usp.: Jr 25,6). Tako, dok srce smišlja, noge hitaju (usp.: Izr 6,18), vrat je usmjeren i prsti su uprti (usp.: Izr 6,21). Dakle, srce ne može ispravno i potpuno djelovati bez duše (usp.: Izr 28,16; Jr 32,41) jer sve ono što srce (koje uključuje oči, uši i usta) ne podržava, to pokriva duša (tj. lice, ruke, noge...). U tom kontekstu sintagma „svim srcem i svom dušom“ (usp.: Pnz 6,5; 30,2.6; Još 22,5; 1 Kr 2,4; 8,48; 2 Kr 23,3.25; 2 Ljet 15,12) odnosila bi se na svu ljudsku unutrašnju dinamiku i izvanjsku aktivnost, praktično na cijeloga čovjeka.

5.2. Srce i *רִיחַ* *rûah* dah

Imenica *רִיחַ* *rûah* u odnosu na srce više bi bila usredotočena na ljudski dah, negoli na ljudski duh jer *רִיחַ* *rûah* prati ritam srca. Ako je srce mirno, i dah je miran i ujednačen (usp.: Izr 15,13). Ako je, međutim, srce uznemireno, i dah je ljudski tjeskoban (usp.: Iz 56,14). Ipak, kao što srce može biti metaforički usredotočeno na veselje i tugu, radost i žalost, sreću i nesreću, tako se i dah može odnositi i na duševno stanje čovjeka (usp.: Izr 17,22).²⁷ U tom kontekstu, ako se govori o zdravu srcu (usp.: Izr 14,30), može se govoriti i o zdravu ljudskome duhu (usp.: Izr 15,15). Drugim riječima, kakvo je ljudsko srce, takav mu je i duh. Ipak, dok Iz 56,14 uspoređuje žalosno srce sa slomljenim duhom, Koh 7,2-4 za mudro srce pretpostavlja žalostan duh kao preduvjet usredotočenosti, pribranosti i ozbiljnosti ljudske akcije. Tu se još jednom dolazi do uske starozavjetne poveznice tihoga (žalosnoga) daha s nečujnim srcem. Srce koje je palo ili se ugasilo jednako je dahu koji je zamro (usp.: Iz 57,14-15). Ipak, i jedno i drugo može podignuti i oživjeti samo Bog (usp.: Iz 57,15). Ono što je jednako srcu, jednako je i dahu, tj. duhu u posve paralelnoj biblijskoj strukturi. Dati novo

²⁷ Usp.: M. E. TATE, *Psalms 51-100*, WBC 20 (Waco: Word, 1991.), 22-23.

srce, znači isto što i udahnuti novi duh (usp.: Ez 11,19; 18,31; 36,26).²⁸ Ipak, da dah ima teološko značenje, predočava usporedba ljudskoga i životinjskoga daha. Srce životinjsko ima dah, ali je bez duha (usp.: Dn 4,16), tj. bez ljudskih kvaliteta i kognitivnih sposobnosti (usp.: Hoš 7,11) koje nužno čine čovjeka razumskim i osjećajnim bićem. Dakle, ריח *rûah* u odnosu na לב *lēb* bio bi dah koji prati ritam živoga srca, a koji se naziva još i duh jer prebiva u ljudskome srcu.

6. Srce u odnosu na zrelu ljudsku narav כְּלֵי־קִלְיָה *k^{el}ājôt*, tj. bubrege

Jedina dva para organa koja su pogrebni svećenici ostavljali u egipatskim mumijama bila su srca i bubrezi.²⁹ Srca, zbog toga što su Egipćani imali dvije riječi za srce kao što su dvojako promatrali i bubrege.³⁰ I Ps 7,10, vjerojatno pod istim utjecajem, donosi srce u pluralu לבות *libôt*, što bi upućivalo na njegovu dobru i lošu stranu. Međutim, riječ bubreg כְּלֵי־קִלְיָה *kiļjâ* ne pojavljuje se u Bibliji u jednini, nego uvijek u množini (כְּלֵי־קִלְיָה *k^{el}ājôt*) i predstavlja sjedište zrele ljudske naravi (usp.: Izl 29,13.22; Lev 3,4.10.15; 4,9; 7,4; 8,16.25; 9,10.14; Pnz 32,14; Iz 34,6).³¹

Za razliku od bubregâ כְּלֵי־קִלְיָה *k^{el}ājôt*, koji su duboko zapreteni, nevidljivi i tihi u čovjeku, srce je izloženo, čujno i aktivno. I srce i bubrezi za antiku jesu duboko teološki. Međutim njihova teologija počiva na njihovoj antropologiji. Čovjek jede i pije i sve se to pretvara u tekućinu koja odlazi u krv, kojom ravna srce, ali i u mokraću kojom ravnaju

²⁸ Usp.: D. BLOCK, *Book of Ezekiel 2*, NICOT (Grand Rapids: Eerdmans, 1997.-1998.), 355.

²⁹ U Egipatskoj knjizi mrtvih nalazi se sljedeći svećenički citat: „O, srce moje, klanjam se, o (nn-sm) što prevodimo ‘bubrezi moji’, klanjam se!“, E. A. W. BUDGE, *The Egyptian Book of the Dead. The Papyrus of Ani* (New York: Dover Publications Inc., 1967.), 313. Usp.: G. MAIO, „Metaphorical and Mythical Use of the Kidneys in Antiquity“, 101-106.; W. KING, „Heart and Reins“, *Journal Manchester University Oriental Society* (1911.) 45-48.

³⁰ Usp.: J. HAMILTON-PATERSON – C. ANDREWS, *Mummies*, 75.

³¹ Da biblijski pisci pod teološkim značenjem bubrega promatraju zrelu ljudsku narav, zorno pokazuje Ps 16,17 koji u riječi כְּלֵי־קִלְיָה *kiļjâ*, u metafori sna i noći, opisuje ljudsku narav koja odrasta, tj. koja dozrijeva, ali koja, opet nužno ovisi o božanskim instrukcijama. Tako i detalj iz Izr 23,16 opisuje pobjedničku ljudsku narav ako je u skladu s božanskim principima koji se očituju u sinkroničnosti naravi kao skrivene ljudske komponente s govorom kao razotkrivenjem skrivene naravi.

bubrezi.³² Krv je životna i ne smije isteći iz čovjeka, ali i mokraća je životna (u egipatskoj kulturi čak i ljekovita),³³ ali se ne smije zadržati u čovjeku. Dok se srce odnosi na aktiviranje ljudskoga organizma, tj. na početak i proces sazrijevanja (usp.: bib. ter. „obrezanje srca“), bubrezi predstavljaju sjedište čovjekove zrelosti (nigdje se u SP ne spominju bubrezi djeteta), tj. ljudsku fizičku i duševnu upotpunjenost, cjelovitost, integritet, kompletnost. Bog ne ispituje ljudsku dušu ili tijelo, nego srce i bubrege (usp.: Ps 26,2; Jr 11,20; 17,10; 20,12) jer srce, kao pokretač ljudske aktivnosti (usp.: 1 Ljet 29,17), i bubrezi, kao jamci ljudske zrelosti, odgovorni su za ljudsko aktivno i zrelo djelovanje pa prema tome i trebaju redovit servis koji je kadar provesti samo i isključivo njihov kreator (vidi: Rim 2,29).

7. Tipovi biblijskoga srca

Dvije osnovne podjele biblijskoga srca jesu one na dobro i zlo srce. Dobro srce okarakterizirano je prisnim i aktivnim odnosom s Bogom, dok je zlo srce orijentirano na dvije smjernice: popravljivo i nepopravljivo. Na popravljivo srce može utjecati Božja riječ, ako dođe do čina pokajanja i obraćenja. Međutim, nepopravljivo srcu glavni uzrok je sam čovjek koji odbacuje Božju riječ i propise (usp.: Pnz 11,16; 1 Kr 11,9; Jr 17,5).

7.1. Okamenjeno i tvrdokorno srce

Ono što je ljudskim osjetilima sluha i vida percipirano, to je pohranjeno i obrađeno u srcu. Obradene informacije mogu biti pozitivne i negativne, ovisno o slušno-vidnim receptorima. Srce usko surađuje s ušima, kao i s očima i prima ono za što je zainteresirano. Srce koje odbija dobre informacije, sveti pisci nazivaju tvrdim srcem. Dva osnovna pridjeva određuju tvrdoću srca. Prvi je קִיָּא *hzaq*, u osnovnome značenju „jako srce“, što upućuje na teško promjenljive sudove (usp.: Izl 7,13.22; 8,15,19; 9,12.35; 10,20.27; 11,10; 14,4.8).³⁴ Radi se o okamenjenu srcu koje je nepristupačno i neprobojno za

³² Usp.: R. PARK, „Kidneys in Ancient Egypt“, 128-129.

³³ Usp.: G. EKNOYAN, „The Kidneys in the Bible: What happened?“, *Journal American Society of Nephrology* 16 (2005.), 3464-3471, ovdje 3470.

³⁴ Usp.: F. BROWN - S. R. DRIVER - Ch. A. BRIGGS, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon* (Peabody: Hendrickson, 2012.), 304-305.

Božju riječ. Tvrdo srce, dakle, ne sluša Jahvu i ne prihvaća ono na što Bog usmjeruje čovjeka. Drugi glagol je אִמַּץ ²mc (usp.: Pnz 2,30; 15,7) u značenju „silno“ (usp.: Pnz 2,30), „goropadno“ srce (usp.: Pnz 8,14; 17,20; 24,15), koje je po svojoj prirodi zlo (usp.: Pnz 15,10). Za razliku od okamenjena srca חִזֵּק *h̄zq* koje je teško promjenljivo, glagol אִמַּץ ²mc upućuje na tvrdokorno srce koje se može promijeniti (usp.: Pnz 15,7). Glagol רִכַּךְ *rkk*, u značenju „omekšati“, „pripitomiti“ upućuje na srce koje je bilo אִמַּץ ²mc, tvrdokorno, ali koje je omekšalo i kao takvo vratilo se Jahvi (usp.: 2 Kr 22,19; vidi 1 Kr 18,37).³⁵

7.2. Otežalo i opterećeno srce

Uz gore dva navedena, postoje još dva termina koji se javljaju uz imenicu לֵב *lēb*. To su glagol קָשָׁה *qšh* (usp.: Izl 7,3) i pridjev כָּבֵד *kābēd* (usp.: Izl 7,14; 8,23; 9,7.34; 10,1). Obje riječi usredotočene su na pejorativno značenje imenice לֵב *lēb*, srce. U prvome slučaju glagol može upućivati na fizički otežalo srce, ali i na metaforički opterećeno srce, tj. srce koje se posredstvom nečega zakompliciralo.³⁶ Slično i u pridjeva כָּבֵד *kābad* fizičko poimanje zamjenjuje ono preneseno po kojemu srce postaje teško³⁷ pa prema tome i nesposobno ispravno razumjeti i spoznati stvarnost.³⁸ Ali i srce koje je otežalo, može postati srce koje je urazum ljeno i koje pridaje pažnju na objekt (usp.: Post 7,23).

7.3. Stabilno srce

Hebrejski glagol כּוּן *kûn* određuje prije svega stabilno pa onda i čvrsto i uspravno srce koje prima Božje instrukcije (usp.: 1 Ljet 12,14; Ezr 7,10; Job 11,13; Pss 10,17; 57,7; 108,1; 112,7).³⁹ Jedino stabilizirano srce i uglavljeno u svoja ležišta može biti prikladno za

³⁵ Usp.: F. BROWN - S. R. DRIVER - Ch. A. BRIGGS, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, 939-940.

³⁶ Usp.: L. KOEHLER - W. BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Vol. II (Leiden: Brill, 2001.), 1151-1152.

³⁷ Usp.: M. Z. KADDARI, *Ošar Lešon ha-Miqra² me-Alef^cad Taw* (na hebrejskom) (Ramat-Gan: Bar Ilan University Press, 2007.), 487.

³⁸ Akadski termin *li-ib-ba ka-ab-ra* „masno srce“ opisuje čovjeka koji ne koristi inteligenciju pri spoznaji. Usp.: Sh. Izre'el, *Adapa and the South Wind: Language has the Power of Life and Death* (Winona Lake: Eisenbrauns, 2001.), 20.

³⁹ Usp.: M. Z. KADDARI, *Ošar Lešon ha-Miqra²*, 495.

sveto i sakralno pa je takav primjer srca pridodan samome Bogu (usp.: Job 41,24). Stabilno srce naziv je za dobro, pozitivno i aktivno srce koje se suprotstavlja dvama negativnim stanjima: srcu koje je palo (usp.: 1 Sam 17,32; Ps 62,8) i srcu koje se uzdiglo (usp.: Pnz 8,14; 17,20; 24,15). Oba primjera odnose se na „iščašeno srce“, odn. stanje koje nije prirodno čovjeku. Sukladno tome, i negacija glagola כון *kûn* određuje srce koje je nestabilno (usp.: Ps 78,8.37), tj. koje nije na svojem mjestu, a to opet znači, srce koje se pomaklo iz svojega ležišta i koje ne može ispravno i pravilno djelovati. Međutim, Bog je kadar popraviti i povratiti ljudsko srce u svoj prirodni položaj kako bi ga tražilo i nalazilo (usp.: Pnz 30,10; Job 11,13; Ps 108,1).⁴⁰

7.4. Srce za i protiv

Osim navedenih primjera, dodatno dva oprečna glagola formiraju biblijsku asonancu. Prvi je סור *sur* u značenju „okrenuti se protiv“ (usp.: Pnz 4,9; 1 Kr 12,27; Job 12,24; Ps 44,18), a drugi je שוב *šub* u značenju „okrenuti se prema“ (usp.: Pnz 4,39). Prvi glagol opisuje neprirodno stanje srca (usp.: Ps 60,3) ili srca koje je opet izišlo iz svojega ležišta.⁴¹ Po svojoj prirodi srce je usmjereno prema Jahvi (usp.: Pss 73,72; 86,11), ali postoji nešto što ga odvraća od toga pravca (usp.: Job 36,13). Tako i ljudski grijeh, u antropomorfiziranome kontekstu, može okrenuti i savršeno Božje srce, koje po prirodi ljubi, protiv čovjeka (usp.: Izl 14,5). S druge strane, kao što srce može biti odvrćeno ili isključeno iz svojega prirodnoga ritma, tako može biti i vraćeno u svoj prirodni položaj (usp.: Pnz 30,10). Međutim, okrenuti se, tj. namjestiti se, prema Jahvi traži i svojevrzne korake. To su prije svega בקש אלהים *bāqas̄ ʿēlohîm*, tražiti Boga (usp.: Pnz 4,29); ירא אלהים *jārē ʿēlohîm*, bojati se Boga (usp.: Pnz 10,12); עבד אלהים, *ʿābad ʿēlohîm*, služiti Bogu (usp.: Pnz 11,13; 1 Sam 20,12) i konačno אהב אלהים *ʿāhab ʿēlohîm*, ljubiti Boga (usp.: Pnz 6,5; 13,3). Srce, dakle, može biti visoko na putu Jahvinu (usp.: 2 Ljet 17,6), ali i visoko na putu samouništenja (usp.: 2 Ljet 26,16; 32,25).

⁴⁰ Usp.: W. ZIMMERLI, *Ezekiel 2*, Hermeneia (Philadelphia: Fortress, 1983.), 247.

⁴¹ Za Job 17,4 srce je protiv Jahve jer je lišeno razuma.

7.5. Srce „u“, „na“, „po“

Hebrejski jezik često stavlja prijedloge „u“, „na“ i „po“ ispred imenice srce kako bi istaknuo da se srce ponaša po onome što je u sebi akumuliralo, odn. što je pohranilo i što u sebi sadržava. To svoje naravno bogatstvo čini javnim ili skrivenim, ovisno o stavu koje zauzima naspram javnosti.

Glavna karakteristika čovjeka je da misli o onome što mu je u srcu (usp.: Pnz 7,17; 8,17; 18,21; Ez 3,10). Tako bi pojam „čestit u srcu“ ili „pravedan u srcu“ upućivao na čovjeka u čijem srcu dominira čestitost i pravednost (usp.: Ps 64,10; 97,11; 94,15; 97,11), dok bi se „zlo u srcu“ odnosilo na čovjeka koji u sebi skuplja bezakonja (usp.: Ps 65,18). Činiti bezakonje u srcu (Ps 58,2; Jer 5,23), jest sintagma za nepopravljiva čovjeka jer ne samo da je izvana razotkriven kao bezakonik nego ga u tome razotkriva i njegova unutrašnja sklonost. Stoga, česta biblijska sintagma „misliti u srcu“ upućuje na svu onu realnost koju čovjek posjeduje u sebi, a koja nije izrečena ili koja se ne želi govorom objaviti i učiniti javnom (usp.: Iz 13,7; 44,19; 49,21; 63,4; Jr 5,24; 13,22).⁴²

I antropomorfizam „u srcu Jahvinu“ (Post 6,6; 2 Kr 10,30) usredotočen je na božansku skrivenu promisao koju samo srce zna (usp.: Post 8,21; 17,17; 24,45; 27,41; Pnz 8,5; Još 14,7). Međutim, govoriti u srcu opet upućuje na sliku usta. I kao što usta mogu govoriti tiho, tako i srce može govoriti u sebi. Govorom se odražava ono o čemu se ili na što se misli pa prema tome i srce govori ono o čemu ili na što misli. Dakle, i srce ima svoj govor, što bi upućivalo na misleni ljudski koncept koji se stvara i oblikuje u srcu, tj. u ljudskoj misli (usp.: Post 20,5.6; 1 Kr 8,17; 12,26), ali koji se može odnositi i na određena pitanja i nejasnoće (usp.: 1 Kr 10,2). Iz toga proizilazi da su dvije mogućnosti komunikacije srca: govoriti u sebi i govoriti iz sebe.

Slično pojmu „u srcu“, pojam „na srcu“ (usp.: Izl 28,29; Pnz 6,6; 8,2; 9,4; 2 Sam 14,1) usredotočen je na ono o čemu se govori ili na što se misli (usp.: Pnz 6,6; 8,2; 9,4), ali i na ono što još nije artikulirano, odn. izrečeno pa ni obrađeno kao definitivni sud koji može biti ispravan, ali

⁴² U Psalmima izraz „reći u srcu“ ima dominantno negativan prizvuk i usmjeren je ne samo protiv božanskih odredbi i zapovijedi nego i protiv onih prirodnih ljudskih, kao što su prisebnost ili razumnost (usp.: Ps 14,1); prijateljstvo, iskrenost ili poštenje (usp.: Pss 10,6.11.13.17; 27,8; 36,1).

i pogrešan.⁴³ Kako bi ispravno prosuđivalo, srce treba učiti i primati (usp.: Izl 35,34). Glavna karakteristika mudroga srca je poučljivost (usp.: Izl 35,35; Job 8,10). Ako srce nije poučljivo, sklono je pogrešci i zastranjenju (usp.: Pnz 29,18; 30,17; Pss 119,112; 141,4). Stoga je za svetoga pisca itekako važno to što čovjek umeće u svoje srce (usp.: Pnz 11,18) jer srce je to koje pamti (usp.: Pnz 6,6).

Konačno izraz „po srcu“ određivao bi usmjerenje ljudskoga djelovanja koje može biti u skladu s Božjim (npr. „po srcu Jahvinu“, Ps 73,72), ali i ljudsko djelovanje koje može biti mimo Božjega stajališta. Izjave i sudovi „po srcu“ mogu biti vlastiti, ali i tuđi sudovi koje srce pohranjuje u sebe, prerađuje ih u sebi i prima kao svoje (usp.: Izl 28,29). U tom smislu, srce je za starozavjetnoga pisca glavni pokretač htijenja (usp.: Izl 35,21.26.29). Tako, djelovati ili govoriti „po srcu“, znači iznositi na vidjelo sudove srca koji su koherentni s izvanjskim očitovanjem (usp.: Izl 28,30; Izr 16,23; 17,20; 24,2).

II. SRCE U NOVOME ZAVJETU

Starozavjetnu hebrejsku imenicu לֵב *lēb* “srce” u Novome zavjetu zamijenila je grčka καρδία *kardia*, ali koncept riječi ostao je isključivo hebrejski. Dok klasični grčki pojmom καρδία *kardia* izjednačava srce s dušom i duhom,⁴⁴ inteligencijom i voljom,⁴⁵ novozavjetni grčki i dalje zadržava starozavjetnu hebrejsku matricu po kojoj je srce izravno usmjereno na organe sluha, vida i govora.

Ono što je u Novome zavjetu novo, u odnosu na starozavjetnu teologiju srca, jest izravni utjecaj nadnaravnoga zla na ljudsko srce. Dok Bog stavlja dobro u ljudsko srce, đavao ga iz njega otima (usp.: Mt 13,19). Riječ je, dakle, o svojevrsnome nasilju koje se vrši nad ljudskim srcem. Đavao koji otima ono što Bog usađuje u ljudsko srce, novina je koja se ne nalazi u teologiji srca Staroga zavjeta.

Druga karakteristika novozavjetnoga srca je posebno isticanje i organa vida, koji je dobio ključnu ulogu u evanđeljima jer prima i pohranjuje u srce ono što u starozavjetnome vremenu nije bilo moguće primiti i pohraniti (usp.: Mt 12,34-35; 13, 16; 15,18-19).⁴⁶

⁴³ Usp.: P. Joüon, „Locutions Hébraïques avec la préposition על devant לב, לֵב“, *Biblica* 5 (1924.), 49-53.

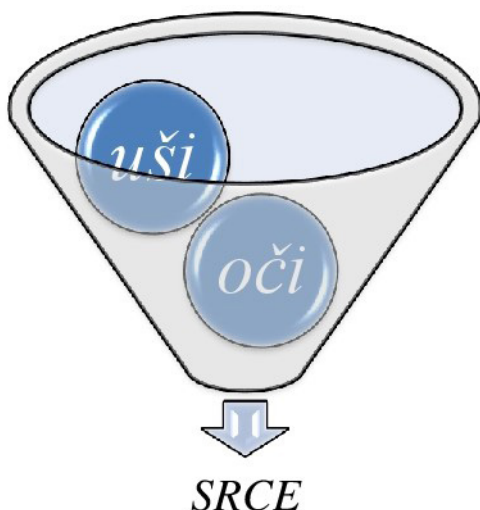
⁴⁴ Usp.: S. SENC, *Grčko hrvatski rječnik* (Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zem. Vlade, 1910.), 475.

⁴⁵ Usp.: J. HAMILTON-PATERSON – C. ANDREWS, *Mummies*, 75.

⁴⁶ Isus, poistovjećujući čin očiju s činom srca, razrađuje starozavjetni koncept

1. Srce u evanđeljima i Djelima apostolskim

Starozavjetnim se konceptom uši → oči → srce → usta → uši → oči... ponajviše koristi Evanđelje po Mateju (usp.: Mt 5,8.28; 6,21; 11,29; 12,34). Uši, tj. sluh, dominantni je receptor srca. Srce slušanjem prima Božju riječ (usp.: Mt 13,15.19; 15,8; 22,37; 24,48). Međutim, koliko god je važan receptor sluha, toliko je za Matejevu teologiju važan i vid (usp.: Mt 12,34-35; 13, 16; 15,18-19). Novozavjetni proces ušiju, tj. očiju i srca mogao bi se prikazati i grafički:

Srce je akumulator, baterija uspoređen s bogatstvom (usp.: Mt 6,21) jer osjetila koja prikupljaju bogatstvo informacija jesu najodgovorniji čimbenici u čovjekovu procesuiranju misli, riječi i djela. Srce stoga u sebi može pohranjivati dobro pa se tada govori o čistu i iskrenu srcu (usp.: Mt 5,8; Jak 4,8), ali i zlo pri čemu se misli na varljivo i pokvareno srce (usp.: Jak 1,26; 3,14; Otk 17,17).

Interesantno je da Evanđelje po Marku ima vrlo negativistički pristup prema ljudskome srcu. Posebno je istaknut kontekst starozavjetne sintagme „tvrdoće srca“ (Mk 6,52; 8,17; 10,5; 16,14). Za Marka, ljudsko srce novozavjetnoga čovjeka okovano je neprihvaćanjem pa tako jedva propusno za evanđelje. Tri hebrejska glagola tu moraju biti itekako naglašena: *חזק* *hzk* u značenju „okamenjeno srce“ (usp.: Izl 7,13.22; 8,15,19; 9,12.35; 10,20.27; 11,10; 14,4.8), *אמץ* *mc* (usp.: Pnz 2,30; 15,7) „tvrdokorno srce“ (usp.: Pnz 2,30) i *סור* *sur*, tj. „srce

prema kojemu srce prikuplja samo ono što uši slušaju ili oči gledaju (gledati požudno, znači i misliti požudno, pa prema tome i grijешiti, usp.: Mt 5,28).

koje se okrenulo od Boga“ (usp.: Pnz 4,9; 1 Kr 12,27; Job 12,24; Ps 44,18).⁴⁷ Slično Markovu Evanđelju i Poslanicom Hebrejima naglašeno dominira negativistički pristup kamenitosti i tvrdokornosti ljudskoga srca (usp.: Heb 3,8.10.12.15; 4,7), koje može promijeniti samo riječ Božja (usp.: Heb 4,12; 8,10; 10,16).⁴⁸

Međutim, u Evanđelju po Luki, srce je svojevrsna intimna ljudska riznica (usp.: Lk 12,34), u koju se pohranjuje (usp.: Lk 2,19) i u kojoj se čuva (usp.: Lk 2,51) Božja riječ (usp.: Lk 8,15), koja opet isključivo preko slušanja (usp.: Lk 2,19; 8,15) dospijeva do ljudskoga srca i koja ga mijenja (usp.: Lk 8,15). Usta su ta koja prokazuju dobro ili zlo srce (usp.: Lk 6,45), ali samo Bog zna pravu namisao srca (usp.: Lk 9,47; vidi: 1 Sol 2,4 i 1 Iv 3,20). Evanđelje po Luki jedino od svih novozavjetnih spisa donosi deuteronomistički termin „vrućega srca“ (usp.: Pnz 19,6), tj. „srca koje gori“ (Lk 24,32). Riječ je o kolerički nabijenim osjećajima koji se u kontekstu „spora srca“ (usp.: Lk 24,25; vidi: Jak 5,5) očituju kao reakcija na slijepo i pomućeno srce (usp.: Pnz 28,28).

Evanđelje po Ivanu promatra srce poglavito kroz receptor očiju (usp.: Iv 12,40) koje ima svoja dva vremena. Prvo je prije Isusova uzašašća, u kojemu prevladava varljivo, uznemireno i žalosno srce (usp.: Iv 13,2; 14,1; 16,6). Drugo vrijeme je poslije Isusova uzašašća s kojim započinje doba radosnoga srca (usp.: Iv 16,22).

U Djelima apostolskim prevladava sintagma “jednog srca i jedne duše” (Dj 4,32), što bi se odnosilo na kršćansku kako unutrašnju dinamiku, tako i vanjsku aktivnost, koja se opet suprotstavlja starozavjetnome simptomu začepljenih ušiju, zatvorenih očiju i nerazumnoga srca (usp.: Iz 33,15; Dj 28,27; vidi: Dj 7,51). Za razliku od starozavjetne tradicije, novozavjetnu zajednicu karakterizira prije svega ispunjeno (usp.: Dj 5,3), a zatim odlučno (usp.: Dj 7,23; 11,23), poučljivo (usp.: Dj 7,23) i konačno pomirbeno srce (usp.: Dj 8,22).

⁴⁷ Jedino 1 Sol 3,13 i Jak 5,8 donose hebrejski glagol כָּן *kûn*, prevodeći ga sa στήριζω *stêrizô*, u značenju „stabilizirati“ srce kako bi se moglo posvetiti Bogu i spremiti za Gospodnji dolazak.

⁴⁸ Pisac Poslanice Hebrejima u dva navrata uspoređuje srce i dušu (usp.: Heb 8,10; 10,16). U prvome slučaju stoji kako novi Božji zakon, tj. evanđelje mora biti upisano u ljudsko srce i uneseno u dušu (usp.: Heb 8,10), dok u drugome slučaju (usp.: Heb 10,16), istim riječima, stavlja naglasak na novi Božji zakon, tj. evanđelje koje slušanjem dopire do srca, a vidljivim znakom, tj. krštenjem do duše, tj. živoga tijela.

2. Srce u novozavjetnim poslanicama

Pavlov koncept srca također je klasično hebrejski uši → oči → srce → usta → uši → oči (usp.: 1 Kor 2,9; 14,25; Rim 10,8), ali s vrlo negativnim kontekstom. Ljudsko srce teško prihvaća glagol שׁוּב *šûb*, što ne bi značilo toliko „vratiti se“ ili „pokajati se“ koliko spoznati pravu istinu ili obratiti se na put evanđelja (usp.: Rim 1,21; 2,5). Pavao također govori o obrezanju srca (usp.: Rim 2,29; 6,17; Ef 5,19), što upućuje na obred inicijacije ili početak usredotočenosti na opravdanje, tj. spasenje (usp.: Rim 10,10; 2 Kor 3,3).

Poslanica Kološanima započinje i završava sintagmom „hrabriti srce“ (usp.: Kol 2,2; 4,8), kao i 2 Solunjanima koja pridaje veliku važnost ohrabrenome i usmjerenome srcu na ljubav prema Bogu i zajednici (usp.: 2 Sol 2,17; 3,5). Ista poslanica (usp.: Kol 3,22), zajedno s 1 Petrovom (usp.: 1 Pt 3,4) donosi termine „jednostavnost srca“ i „skrovitost srca“, koji bi, po svojoj novozavjetnoj karakteristici, nadopunjali one starozavjetne opise srca. Prvi bi se suprotstavio klasičnome hebrejskome svojstvu srca koje je postalo קָשָׁה *qāše(h)*, tj. komplicirano (usp.: Izl 7,3), a drugi bi se složio sa starozavjetnim skladom srca i duha (usp.: Izr 15,13), gdje bi tihi ritam srca odgovarao nečujnim ljudskim uzdisajima (usp.: Koh 7,2-4). U kontekstu starozavjetnoga koncepta srca i duše, u 2 Poslanici Korinćanima (usp.: 2 Kor 5,12), 1 Poslanici Solunjanima (usp.: 1 Sol 2,17) srce je suprotstavljeno licu, što bi upućivalo na starozavjetnu matricu unutrašnjega i vanjskoga čovjeka, gdje bi unutrašnjom čovjekovom dinamikom vladalo srce, dok bi vidljivim ljudskim karakteristikama upravljala duša, tj. נֶפֶשׁ *nepeš*, tj. lice, kako je predstavljena u 2 Kor 5,12 i 2 Sol 2,17 (usp.: Post 6,5; 8,21; Pnz 6,5; 30,2.6; Još 22,5). Slično i Poslanica Hebrejima (usp.: Heb 10,22) poistovjećuje srce s nevidljivom ljudskom savješću, a tijelo s vidljivom materijom, što bi se opet odnosilo na klasičnu hebrejsku domenu srca i duše, gdje bi srce predstavljalo nevidljive, skrivene i tajne čovjekove karakteristike, a tijelo, tj. duša ticala bi se vanjske, vidljive i javne ljudske dinamike (usp.: 1 Kr 2,4; 8,48; 2 Kr 23,3.25; 2 Ljet 15,12).

Zaključak

U Svetome pismu srce i mozak nisu sinonimi. Srce nije mozak, kao što ni mozak nije srce. Međutim, preuska veza srca s vidnim slušnim i govornim procesorima, tj. s cijelom glavom, nerazdvojivo povezuje mozak, tj. glavu sa srcem. Srce je pohranjivač i obrađivač slušno vidnih informacija koje pretvara u svoje zaključke. Uz srce se vežu i dva ključna hebrejska termina. Prvi je i חֹכְמָה *hōkmâ*, što ne bi značilo toliko „mudrost“ koliko „moć vještina“ kojima srce rukuje. Drugi je בִּינָה *bînâ*, što opet ne bi značilo toliko „razum“ koliko „sposobnost“ kojom srce upravlja. I dok se prvi odnosi na logiku i sve ono što joj u suvremenome poimanju pripada, drugi je vezan uz ljudske intelektualne sposobnosti.

Stoga bi u svjetlu suvremenoga rječnika srce označavalo ljudsku prosudbu ili sud koji preko misaonoga procesa, koji u sebe uključuje prije svega kognitivne sposobnosti slušanja, gledanja i govora, logički uspostavlja vezu i odnos između primljenih informacija. Kognitivni procesi se suđenjem i zaključivanjem informacija pretvaraju u sudove i zaključke koji se prilikom rasuđivanja i zaključivanja mogu svrstati u dobre i loše. Dobri su u skladu s Božjim sudovima, a loši su mimo Božjih sudova, tj. oni koji su u Starome zavjetu protivni Zakonu, a u novome evanđelju.

Srce se, dakle, ne može poistovjetiti s mozgom jer je apsolutni vlasnik svih ključnih ljudskih kvaliteta (usp.: Job 17,11), ali i organ koji je izravno povezan s Bogom. Isto tako, ne može se svesti na isključivo intelektualno voljno sjedište jer u sebi sadržava sudove koji nisu samo njegovi, nego i Božji. U tom kontekstu starozavjetni izraz לֵב אֵלֶינָה *lēb ʿalmānâ*, „srce udovice“ (Job 29,13; usp.: Ps 4,8) odgovarao bi stanju čovjeka koji je ostao bez Boga. Živ je, ali opet nepotpun i neodređen. Tek ostvarenjem Božje riječi u srce mu se vraća radost i sreća. Srce je, za razliku od mozga, odgovorno za svaki ljudski čin (usp.: Izl 9,14). Ono je također odgovorno za odnos s drugima (usp.: Izl 35,5), pogotovo kada je riječ o čovjekoljublju, dobrohotnosti ili dobrovoljnosti prema bližnjima (usp.: Izl 25,2; 35,21). Konačno, srce je ključni pokretač i vjere u čovjeku (usp.: 1Sam 15,3; 2 Ljet 22,9; Ps 94,15). Dakle, srce ne ravna samo ljudskim razumskim i logičkim sustavima nego i onim osjećajnim i vjerskim. Ukratko, kada se suvremeni propovjednik pozove na starozavjetni termin „ispitati srce“, time bi se, u suvremenome značenju, pozvao na ljudske sudove kojima ravna čovjek, a koji mogu biti u skladu s Božjom riječju, ali i protivne svemu onome što Bog,

preko pisama, traži od čovjeka.

EXPLORING THE MEANING OF THE HEART IN THE BIBLE AS THE EXCLUSIVE SOURCE OF HUMAN ENERGY: A NEW APPROACH

Summary:

*There is a dominant view among exegetes that the heart in the Bible is the seat of intelligence and will. However, it seems that the heart is initially focused on human senses, especially the ear and the eye. This scientific paper offers a new approach to understanding the biblical word לֵב (לֵבָב) *lēb* (לֵבָב) “heart”. With a new etymological concept, the word may refer directly to the senses of hearing, sight, and speech, which would indirectly point to an extremely narrow connection between the heart and the head. The heart necessarily depends on the receptors in the head. Their interdependence is not only unquestionable; it is the key to human psycho-religious dynamics. The heart transforms audible and visual information into logical and religious concepts. These concepts of the heart can be twofold: positive and negative. Positive concepts of the heart are thoughts, emotions, and conclusions in the relationship with the Lord. There can be no other way in a comprehensive Biblical correspondence that the heart is positive, active, and good unless it is affectionate, devoted, and subject to the rules of God. God’s word, first and foremost, through the faculty of hearing, flows into the human heart. Only such a heart can bring about sound judgment, can discern the difference between good and evil, and govern the whole man. Therefore, in the light of contemporary vocabulary, the biblical heart signifies human judgment, or judgment that logically establishes the relationship between received information from the human audiovisual process. In the human heart, cognitive information is converted into judgments and conclusions. In the Old Testament, good judgments and conclusions are coherent with God’s commandments, while in the New Testament they depend on the Gospel.*

Keywords: accumulator, battery, head, eyes, hart, lips, mouth, ears.

Translated by: Dubravko Turalija and Kevin Sullivan